

MAIN FACTORS INVOLVING THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY - HERITAGE, ENVIRONMENT AND EDUCATION

Abstract: The article discusses the factors for personality development - heredity, environment and education. Parenting is the most complex and powerful factor for personality development. It is always purposeful and organized. Different methods, means and forms of educational influence are envisaged, as well as the results thereof. The main purpose of education is the harmonious development of the personality.

Author information:

Lora Rashkova

PhD in Theory of Education and Didactics
(Social Pedagogy)

✉ l.rashkova1977@abv.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

factors, development, personality, heredity,
environment, education

Развитието на личността е актуален и значим проблем, свързан е с осигуряването на пълноценен живот на човека, реализацията и приобщаването му към обществото. Развитието на личността е система от положителни изменения, които характеризират движението от низша към висша жизнена дейност. То съдържа последователност от етапи, през които преминава индивидът под влияние на външните и вътрешните фактори на развитие. Водещо значение за развитието на личността имат факторите – наследственост, среда и възпитание.

Формирането на човешката личност е процес на възникване на изменения, свойства, отношения под въздействието на външната и вътрешната среда. Резултатът от този процес е изграждането на система от социални ценности, мироглед, убеждения, нравствени качества, стил и начин на живот.

Проблемът за „човешкото развитие“ има био-социални измерения, формирани преди стотици хиляди и милиони години. В науката физическа антропология за приспособяването към социо-културен живот се оказвали адаптивни натрупването на телесни промени в човека - изправяне, уголемяване на черепа, усложняване на дланта и др. [13,с.37].

В педагогиката са познати много и различни теории за развитието на личността. Изходен пункт за изграждане на повечето от тях е становището на техните автори за съотношението между биологичното и социалното като фактори за развитие на личността.

Основният биологичен фактор, влияещ върху развитието е генетичният, т. е. Наследствеността. Бурното развитие на генетиката през последните десетилетия доказва неговата безспорност. Същественото тук е, че генетичното у човека се проявява на различни равнища. На първо равнище са онези генетични особености, по които човек се отличава от останалата жива природа. Второ онези специфични човешки особености, които съдържат генетична информация и са резултат от взаимодействието с природната среда - например расовите особености. На трето място са онези особености на човека, възникнали преди всичко в периода на антропогенезата в процеса на труда и са резултат на общественото развитие, на

въздействието на социалното върху човека, които също кристализират в неговата генетична програма. На четвърто равнище са онези специфични прояви на човешките способности, на наследствените предразположения- заложибите от една страна и актуалните социокултурни фактори от друга [7,с.35].

Социалната среда е съвкупност от предметни и духовни ценности, съдържащи в себе си опит, натрупан в познание и дейност. Социалната среда е и съвкупност от социални взаимоотношения, в които личността влиза в процеса на общуване [7, с.38].

Социалната среда е самото общество със всички негови компоненти и тенденции, в което съществува дадена личност. Социалната среда изразява отношението „личност-общество“ и съдържа много елементи: демографски, етнически, политически, религиозни, нравствени, икономически, културни и др. Социалната среда изглежда като система от реални социални обстоятелства – хора, структури, дейности, отношения, в които личността живее и се развива [9,с.9].

Съществуват „социална макросреда“ и „социална микросреда“. “Социалната макросреда“ в най-общ аспект представлява народ, етнос, общество, обстоятелства в държавата. “Социалната микросреда“ включва по-близкото и непосредствено социално обкръжение на личността – семейство, род, съседи, връсници, училище, колектив, микрогрупа.

Формирането и развитието на личността става под въздействието на социалната макро и социалната микросреда. От друга страна всяка личност, сама и участвайки заедно с други личности в различни общности, създава и променя социалната среда. Това се осъществява чрез дейностите, които извършва човек в своя живот – игра, учене, труд, общуване. Потребностите, мотивите, ценностите на личността, нейният опит, психологическите и характеристики и ориентации играят важна роля във взаимодействието на личността със социалната среда. Взаимодействието „личност - социална среда“ определя както начина на живот на отделната личност, така и характеристиките и развитието на самото общество [9,с.9-10].

Самоотъждествяването (Аз съм) на личността има два основни аспекта: личностна идентичност и социална идентичност.

Личностната идентичност е самоопределяне чрез собствени качества: физически, волеви, интелектуални, емоционални. Социалната идентичност е самоотъждествяване чрез принадлежност към социална общност. Според Е. Ериксън формирането на идентичността (личностна и социална) е изключително продължителен процес и е най-активен в юношеството. През младостта се проявява с пълна сила стремежът към социална идентичност, включващ самооценка и самоосъзнаване на самия себе си като член на определени социални групи [9,с.13].

Социалната идентичност е множествена, тъй като човекът се включва в различни социални групи. Идентичността може да бъде сегашна, бивша и бъдеща, може да бъде реална или виртуална, устойчива или неустойчива. Но във всички случаи социалната идентичност на личността включва четири основни компонента:

- когнитивен – разбиране на принадлежността и мястото в групата;
- чувствено-емоционален, включва собствените преживявания, свързани с принадлежността към групата;
- ценностен-през призмата на собствените жизнени ценности, значимостта на принадлежността към групата;
- прагматичен-ползата от принадлежността към групата [9,с.14].

Развитието на социалния Аз на човека се осъществява под влиянието на самата социална среда, социалните роли на личността, нейният опит, самопознание, самооценка и самоконтрол. Влияние оказват както и генетически фактори на човека, така и принадлежността към дадена култура [9,с.16].

В. Илиева счита, че [8,с.85] най-високото ниво на социализация на личността е неговото максимално взаимодействие с обществото, запознаване с колективния социален интелект. Това може да бъде постигнато само чрез абсолютното участие на човек в обществото.

Г. Колев, Ж. Военкинова пишат, че [10,с.45]: „**Социалното развитие на личността** – това е количествено и качествено изменение на личностните структури в процеса на формиране на човека, неговата социализация и възпитание“. То е закономерно и естествено природно явление, характерно за човека от неговото раждане в социална среда. Има непрекъснат и неравномерен характер. Непрекъснатостта му се изразява в това, че всеки човек изпитва нужда от социално изменение, съхранение, социална реализация. Неравномерността се състои в това, че социалното развитие няма линеен и постоянен характер. Процеса на социализация се променя в зависимост от различни фактори – възраст, темперамент, условия на среда, самоактивност. Човек е обект и субект на социализация. Разглежда се като обект на въздействие по пътя на усвояване на социален опит за развитие и самоизменение. Тази изява има осъзнат и неосъзнат характер. Осъзнат е когато човек сам реши с какво да се занимава, а неосъзнат е когато човек под влиянието на различни фактори взема решения. Човекът е субект на собствената си психика и дейност, променящ реалността около себе си и социалната среда в която живее [10,с.45].

Ценностните ориентации според М. Бурова са [10,с.46]: - социални – определят се от възпитанието и от положението на даденото лице в обществото и индивидуални – това са интересите, потребностите и личния опит на човека.

Според К. Платонов [15,с.67] **личност** е „човекът носител на съзнание, при което съзнанието, като се явява висша форма на психическо отражение, свойствена само на човека, интегрира всички други негови форми: емоции, усещания, възприятия, памет, мислене, чувства и воля“.

К. Платонов [15,с.138] посочва, че в структурата на личността съществуват пет подструктури, които са йерархизирани в следният ред от нисшите към по-висшите:

- биопсихически свойства – темперамент, пол, възраст, преобладава биологичното;
- особености на психическите процеси – воля, чувства, възприятия, мислене, усещане, емоция, памет, често повече е социалното;
- опит (знания, умения) – привички, умения, навици, знания, значително повече е социалното;
- насоченост на личността – убеждения, светоглед, идеали, стремежи, интереси, желания, в съотношението на социално и биологично – биологично почти няма;
- способности – комплексна, тъй като в нея има проявление на всички други подструктури [15,с.138].

Като водещи механизми за формиране на тази структура К. Платонов [4,с.60] посочва: за първата подсистема тренировката, за втората упражнението, за третата обучението, за четвъртата възпитанието.

Личността може да се разкрие чрез самосъзнание, мотивационно-смеслова сфера, воля и творчество. За всеки човек да намери смисълът на своя живот е върховна цел и ценност. Смисълът се изразява чрез различни мотиви. Развитие на смесловата сфера включва: поява на мотиви, осъзнаване на мотивите, йерархизиране на мотивите.

Върху поведението на личността оказват влияние различни мотиви.

Мотивът това са вътрешни подбуди за действие или въздържане от действие. Това е субективно отношение на човека към дейността, основание за вземане на решение [19,с.34].

А. Маслоу разработва Теория за човешката мотивация, в която определя пет основни потребности:

- физиологични потребности – това са потребности от храна, вода, въздух;

- потребности от сигурност – включват различни състояния за избягване на страдание, нужда от топлина;

- потребност от принадлежност – свързано е с приемането от групата, колективът;

- потребност от статус – свързана е със заемане на определена позиция и стремеж да се утвърди тази позиция;

- потребност от самореализация – това е моментът, когато Азът реализира себе си, това което е значимо за човека;

Всички тези потребности са подредени по възходящ ред като физиологичните потребности са на най-ниското стъпало. След това са потребностите от сигурност, принадлежност и статус. На най-високото ниво е потребността от самореализация. Задоволяването на по-високите потребности винаги се предхожда от задоволяването на по-ниските потребности, според А. Маслоу [16,с.12].

Мотивите могат да се разделят още на вътрешни и външни. Стремежът за утвърждаване на личността, стремежът към творчество разкрива вътрешната мотивация. Единствено потребността от самореализация е вътрешна потребност. Тя осигурява удовлетвореност и щастие. Останалите потребности са външни и са потребности породени от недостиг [16,с.12-13].

Темпераментът на човека се проявява в емоционално-волева сфера, в отношенията на личността към заобикалящия свят. Темпераментът е съвкупност от наследствени и придобити особености на поведение, психическа проява на типа висша нервна дейност. Видове темперамент:

- холеричен - силен, неуравновесен, с подчертана двигателна активност, невъздържан;

- сангвиничен - силен, уравновесен, бързо-подвижен, лидерски функции, разпределеност на вниманието, концентрираност;

- флегматичен - силен, уравновесен, бавно-подвижен, често остава незабелязан, висока работоспособност, дисциплинираност;

- меланхоличен - слаб тип, срамежлив, притеснителен, неуверен, страхлив, нуждае се от подкрепа;

При педагогическа работа с различни категории хора се изисква индивидуален подход и педагогически такт, съобразяване с темперамента и разкриване на положителните му черти [19,с.36].

Класическите концепции за развитието на личността са се обособили в в две основни направления:

- **Биологизаторско направление** - основен фактор за развитие на личността е наследствеността. развитието е само растеж и проявление на онези качества, които са предопределени от наследствеността, от природата, заложен в зародиш. Под природа се разбира биологичната даденост, наследствената информация, която получаваме от родителите си в момента на зачатиято.

- **Социологизаторско направление** – решаващ фактор за развитието на човека е социалната среда. Отричат се вътрешните закономерности. Личността се приспособява към социалната среда [2,с.28].

И двете концепции отреждат пасивната роля в развитието на човека. За биологизаторското – в зависимост от природните дадености, а за социологизаторското в зависимост от социалните условия [1,с.125].

Класическите концепции за развитието са пренебрегнали следните съображения: Човек не е пасивен обект на влиянията на средата, а активен субект. Съществува процес на активно взаимодействие на човека с обкръжаващата го среда. Човекът е активен субект на дейността си, може съзнателно сам да изменя собствената си личност, да изменя поведението си взаимодействайки си със средата [1,с.125-126].

В един период определено разпространение получиха някои материалистически възгледи за развитието на човека, намерили израз в двете концепции за детерминацията на развитието на личността, разработени от А. Леонтиев и С. Рубинщайн. Двете концепции имат един и същ изходен принцип за единство между съзнание и дейност [1,с.126].

Все по-голям брой теоретици разглеждат наследствеността и средата като неотделимо преплетени и всяко от тях влияе върху потенциала на другото. През първата половина на двадесети век широко се приема, че развитието спира през юношеството, зрялата възраст се разглежда като равнина, а остаряването като упадък. Заради подобрения начин на живот – храна, санитарни условия, медицински познания средната продължителност на живота през XX век се увеличава повече, отколкото през предходните пет хиляди години. През 1900г. тя е малко под 50 години, днес е 77,7 години в САЩ и 80,1 години в Канада. Като продължителността на живота продължава да се увеличава: прогнозите са, че в Северна Америка през 2050г. тя ще достигне 84 години [18].

Л. Бърк и изследователите [3,с.30-с.31] все повече разглеждат развитието като динамична система – непрекъснатото протичащ процес, започващ от зачатие до смъртта на човека, оформен от сложна мрежа от биологични, психологични и социални въздействия. Перспективата на жизнения цикъл е водещ подход на динамичните системи. В подкрепа на това становище, допускаме че:

1) Развитието е през целия живот като във всеки възрастов период промяната се осъществява в три широки области - физическа, познавателна и емоционално/социална;

2) Развитието е многомерно и многопосочно - макар, че напредъкът е особено видим в началото на живота, а загубите към края му, хората във всяка една възраст могат да се усъвършенстват и да усвояват нови знания и умения.

3) Развитието е пластично на всяка възраст и разкрива непрекъснатия потенциал на личността. Въпреки всичко с напредване на възрастта развитието постепенно става по-малко пластично, тъй като възможностите за промяна намаляват.

4) Според перспективата на жизнения цикъл развитието е повлияно от множество взаимодействащи си сили - биологични, исторически, социални, културни, които оформят жизнения път на всеки човек [3,с.30-с.31].

И. Левкова [12,с.46] обръща внимание на идеята за жизнения сценарий. Сценарият е жизнен план, който се създава в ранното детство, свързан е с израстването на индивида, като обаче основният сюжет и финал остават неизменни. Това което човек още в детството си планира да осъществи през живота си, представлява жизнения сценарий. А жизненият път е това, което става в действителност. Това което действително се случва (жизненият път на човека) е повлияно от много фактори – генетически, социални, политически, случайни събития и др. Жизненият сценарий е само един от тях, но би могло да се каже, че е основен [80,с.46].

Ж. Военкинова сочи, че [20,с.59] **според съвременната педагогическа и психологическа наука факторите за развитие на личността са наследственост, среда, възпитание.**

1) Наследствеността е биологичното сходство между родителите и потомството им, предаване на белези по наследство. Представители на това направление, известно като биологизаторско са З. Фройд, Ч. Ламброзо, С. Хол, Д. Дюи и др. Според тях ролята на възпитанието е да подпомага естественото развитие [20,с.60].

2) Средата това е социалното обкръжение на човека и разнообразните външни влияния, които му въздействат. Тази гледна точка споделят Я. Коменски, Д. Лок, френските материалисти, социалисти-утописти и др., които са привърженици на социологизаторското направление. Според тях детето е такова, каквото го направи средата [20,с.60].

Средата се разглежда като географска, социална, групова и семейна в съвременната педагогика.

- Географската среда чрез условията на живот в различните климатични пояси –климат, растителност, води, ландшафт влияе върху развитието на човека.

-Социалната среда обхваща обществените отношения, обществено-икономическите формации, институтите и информацията. Влиянието на социалната среда е непреднамерено и преднамерено. Непреднамереното въздействие е стихийно, нецеленасочено, нерегламентирано чрез обществения живот, дейността на средствата за масова информация. Преднамереното влияние е предварително планирано и организирано. Това са целенасочени и организирани дейности на държавата, обществото, различни организации за деца, юноши, възрастни в помощ на човека и неговите социални проблеми.

- Груповата среда е въздействието на групата и нейните членове върху отделната личност. А. С. Макаренко разработва теорията за влиянието на групата и колектива. Решаваща роля за развитието и възпитанието на човека има колективът.

- Семейната среда – това е основното социално звено в обществото. В семейството се полагат основите на възпитанието. Детето най-напред в семейството научава език, изгражда навици, модел на поведение, ценностна система [20,с.61].

3) Възпитанието е най-комплексният и силен фактор за развитието на личността. То винаги е целенасочено, организирано, предвидени са различни средства, методи и форми за възпитателно въздействие както и резултатите от тях [20,с.61].

Формиращата роля на дейността за развитието на личността е разработена в трудовете на Л. С. Виготски, А. Н. Леонтиев, А. Валон, Ж. Пиаже и др. Дейностите, които извършва човек са много и разнообразни, но с фундаментално значение са следните: игра, учене, труд и общуване [20, с.62].

Чрез дейностите, които извършва личността задоволява своите потребности, възплъщава в тях своите таланти и способности, осъществява процеси на материално и духовно производство [20,с.53].

Възпитанието допринася положително за развитието на личността. До голяма степен то зависи от съзряването на организма, от неговите физически и психически възможности. От друга страна възпитанието подпомага развитието на различни страни на личността - познания, способности , ценности, опит, насоченост [17,с.8-10].

Процесът на относително целенасочено, организирано и планомерно развитие на човека в образователните институции е обект на социалното възпитание [14,с.257].

Пред училището големият проблем е така да организира възпитателния процес, че да не задържа развитието на детето. Необходимо е да се осигури висока ефективност в обучението, да се създават условия за интензивно развитие на ученика, като решаващо условие е активното му участие в този процес. Най-интензивно се развива човек в онези сфери, в които проявява най-висока активност [5,с.67].

В. Кутева [11,с.127] счита, че **главна цел на възпитанието е хармоничното развитие на личността** във всяка една социално-икономическа система, в която възпитателното въздействие има положителна насоченост.

Социалните институции са фактори за социализация и интеграция на човека в обществото, за адаптацията му към обществения живот, както и форма на социален контрол върху груповото и индивидуалното поведение. Те са универсални, трайни, социокултурни структури със съответни и адекватни механизми (норми, ценности) и функции и служат за задоволяване на базисни и жизненоважни потребности на хората в обществото [6,с.180].

М. Белова смята, че [5,с.125] възпитанието е специален социален агент, който подпомага социализирането на личността. Останалите социални въздействия не са откъснати от възпитанието и имат случаен характер. Възпитанието е факторът , който в най голяма степен

може да осигури социализацията на личността. Неопределеността, случайността и рискът от негативни влияния на случайни фактори се намалява чрез възпитанието.

Според М. Андреев [1,с.114] за социализацията е необходимо наличието на общество и индивид, който е включен във фундаментални и непосредствени социални отношения. За възпитанието това не е достатъчно. Чрез съзнателния и преднамерения характер на системата на възпитанието се стеснява силно сферата на неопределеността и случайността, така характерни за социализацията.

Заклучение: Според съвременната педагогическа и психологическа наука факторите за развитие на личността са наследственост, среда и възпитание. Възпитанието е най-комплексният и силен фактор за развитието на личността. То винаги е целенасочено, организирано, предвидени са различни средства, методи и форми за възпитателно въздействие както и резултатите от тях. Главна цел на възпитанието е хармоничното развитие на личността във всяка една социално-икономическа система, в която възпитателното въздействие има положителна насоченост.

References:

1. Andreev, M., *Образование i obshtestvo: Pedagogicheska sotsiologiya: Izsledvane*, Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, S., 1998.
2. Babalova, R., *Teoriya na vazpitanieto*, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Okhridski“, S., 1991.
3. Bark, L., *Izsledvane na razvitiето prez zhizneniya tsikal*, S., 2012.
4. Belova, M., *Osnovi na vazpitanieto: Kurs lektzii*, S., 1993.
5. Belova, M., *Teoretichni osnovi na vazpitanieto*, S., 1995.
6. Genova, Zh., *Sotsiologiya, Uchebnik za studentite na VSU "Chernorizets Hrabar"*, Varna, 2009.
7. Gospodinov, B., *Pedagogika, Uchebnik za studenti*, S., 2012.
8. Ilieva, V., *Sotsiologicheski aspekti na sotsialnata rabota*, Universitetsko izdatelstvo „Ep. K. Preslavski“, Shumen, 2019
9. Ivanov, P., *Sotsialnopsihichni fenomeni v bitieto na lichnostta*, Varna, 2006.
10. Kolev, G., Zh. Voenginova, *Sotsialna pedagogika, Uchebnik za VUZ*, Shumen, 2004.
11. Kuteva, V., *Pedagogika, Uchebnik za studentite ot VTU "Sv. sv. Kiril i Metodiĭ"*, Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiĭ“, V. Tarnovo, 2000.
12. Levkova, I., *Zhiznen stsenarii i razvitie na lichnostta*, V. Tarnovo, 2003.
13. Minchev, B., *Psihologiya na choveshkoto razvitie: Kurs lektzii, vtoro dopalnitelno izd. VSU „Chernorizets Hrabar“* Varna, 2011.
14. Mudrik, A., *Vvedenie v sotsialnuyu pedagogiku*, M., 1997.
15. Platonov, K., *Struktura i razvitie lichnosti*, M., 1986.
16. Stamatov, R., T. Delcheva, *Lichnostta i neinoto ontogenetichno razvitie: Izsledvane*, St. Zagora, 1993.
17. Stanoev, L., *Pedagogika: Teoriya na vazpitanie, metodi na vazpitanie*, S., 1994.
18. Statistics Canada, 2005c; U.S.Census Bureau 2006.
19. Vasileva, M., *Pedagogicheska psihologiya*, S., 1993.
20. Voenginova, Zh., *Sotsialna pedagogika: Izbrani problemi*, Shumen, 2003.